

Sutartinių šventybės universalumas

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

Sutartinės – kas tai? Kas jos lietuviams? Daugeliui žinomas paaiškinimas: tai daugiabalsių dainų rūšis, atspindinti senosios tautosakos dėsningumus. Anot ilgamečio sutartinių tyrinėtojo Z.Slaviūno, dažniausiai jos būdavo giedamos dirbant, kalendorinių bei šeimos švenčių metu, susiejimuose ir šiaip bet kuria proga. (SIS I, p. 16). Sutartinių atsiradimą bei laiką, kuriame jos „užsikonservavo“, iki šių dienų išlikdamos tarsi pirminiu pavidalu, tiksliai nusakyti sunku. Pasak D.Saukos, „sutartinės ne todėl liko senovinės, kad iš viso nesikeitė, bet kad poetinė ir muzikinė archaika jose neperlaužiama ir nepadengiama naujesniais struktūriniais sluoksniais“ (13; 27). Matyt tas „neperlaužiamumas“ ir glūdi sutartinių slapyje, jų sakralume. Tiesa, čia nieko nauja lyg ir nepasakau: juk sutartines galima kildinti iš tų archajinės kultūros laikų, kuomet dar *visa buvo sakralu*. Kiekvienas senųjų religijų žmogaus veiksmas, anot G.Beresnevičiaus, „turėjo sakralinį provaizdį: ritualizuota medžioklė, žemdirbystė; ritualinės vestuvės, atkartojančios Dangaus ir Žemės vedybas laikų pradžioje, nuolat besikartojančios šventės, kuriose vėl ir vėl buvo atkartojami dievų žygiai“ (I; 326). Be abejo, archajinio žmogaus gyvenime matom, pasak V.Toporovo, ir „žemąją buitį“, profanišką egzistavimą. Tačiau gyvenimas šiuo aspektu neįeina į „tikrųjų“ vertybių sistemą (4; 13). Pagal G.Beresnevičių, „tikras gyvenimas yra religinis gyvenimas; nereliginis gyvenimas – nerealus, jo nėra apskritai“ (I; 327). „Esminė ir realu, – anot M.Eliadės, – tik tai, kas sakraliai pažymėta, sakralizuota, o sakralizuota tik tai, kas gimsta kūrybiniame akte, įeina į Kosmoso sudėtį kaip jo dalis, kildinama iš jo, priklauso jam“ (4; 13).

Sutartinių ilgaamžė giedojimo praktika (esama net 30 skirtingų jų giedojimo būdų) liudija sutartinėse kadaise slypėjus aukščiausią tam tikros tradicijos pasiekimą, aukščiausią įvertinimo formą, aukščiausią elgsenos tipą, anot V.Toporovo, – „šventumą“ („sviatostj“) (4; 35).

Galima manyti, kad sutartinės savo prigimtimi susijusios su ypač svarbiomis apeigomis, kurių metu tarsi kontaktuojama su jėgomis, turinčiomis ypatingų galių, esančiomis ypatingame pasaulyje. Tai tam tikri metų ciklo periodai, gimimo ir mirties momentai

ir kiti, kuriais ypač aštriai suvokiamas žmonių ryšys su pasauliu bei vieno su kitu. Gal tai savaip atspindi ir pačiame šių sakralių giesmių pavadinime *sutartinės* (nuo *sutarti*, *susitarti*), *sutartys* (nuo *sudaryti sutartį*, *sandėrį*). Be to, *sutarti* – tai *derėti*. Taigi sutartinės – ir darnaus skambėjimo, t.y. *visuotinės darnos* išraiška (mūsų laikų muzikos teorijoje tai skamba paradoksaliai: nedarnių intervalų – sekundų – darnai!).

Galbūt neatsitiktinai sutartinių muziką galima įprasminti kaip *ratą* – Visatos ir Metų idėjos išraišką (prisiminkime Žemės ratą – Laiko ratą). Anot V.Toporovo, „laiko cikliškumas ir žemės „rutulys“ atspindi bendrą išėities schemą, kuri suteikia tam tikrą bendrą ritmą erdvei ir laikui, sukuria gynybą, garantiją, jaudumą, nuteikia laukimui to, kas jau buvo, apsaugo nuo baimės, kosmologinės epochos žmogaus siejamos su atvirumu, ypač su linijiskumu“ (4; 14, 15). Ratas – universalus darnos bei tobulumo simbolis. Net ir kasdieninėje vartosenoje, rodos, kas gali būti artimiau, patvariau ir saugiau už šeimos *ratą*, draugų *ratą*? Būtent *ratą* aplink save brėžia ir patekę bėdon pasakų herojai (11). Ratas puikiai išreiškia sutartinių nenutrūkstančio skambesio idėją (jos neturi jokių ribų, jokių baigiamųjų kadencijų: giesmininkė užbaigia giedojimą nuūkimu). Neatsitiktinai liaudyje sutartinės dar vadinamos „apskritomis“. Pats sutartinių muzikos skambėjimas tarsi begaliniame rate, matyt, sinkretiškai susijęs ir su giedančiųjų išsidėstymu ratu: pasak pateikėjos Karolinos Bočiulienės, g. 1862 m. Kupiškio vls., „viena pradeda, tuoj kita pagauna, iš tos trečia, ir taip eina *aplinkui*, kiek tik giedotojų yra“.

Senajoje pasaulėžiūroje pasaulis įsivaizduotas apskritas. Apie tai liudija lietuvių mįslė: „Kur yra pasaulio vidury? – Atsakymas – Rato viduryje“ (užr. Švenčionių par., Pilypų k.). Panašią struktūrą turi ir rytiečių mandala (ratas – visata, rato centre – Buda, simbolizuojantis visatos pagrindą). Tai visatos (arba jos dalių) modelis ir priemonė ritualo arba individualios meditacijos metu pasiekti pasąmonės gelmes. Abi mandalos funkcijos susijusios: kas pasineria į meditaciją arba rituale dalyvauja kaip vedantysis – apsisistoja centre ir laukia Dievo, dieviškosios dvasios,

kuri turi jį aplankyti (8; 101). Čia galimos paralelės su sutartinėmis.

Sutartinių ratas – lyg muzikinis visatos simbolis. Rato centre – teksto „rinkėja“, tarsi visatos pagrindėja. Jos funkcija – pradėti giesmę ir rinkti tekstą toliau, t.y. *kurti*. Nuolatinio giesmės rinkimo, neužbaigtumo idėja verta dėmesio. Sutartinė pripažįstama tarsi esanti neužbaigtas produktas: susilieję su Kosmosu, vyksta nuolatinė giesmės kūryba (apie tai liudija pačių giesmininkų pasisakymai: „vis taip renki žodžius, gali kiek nori pririnkti“ (SIS I, 37); „teksto didumas pareidavo nuo dainininko sugebėjimo naujus posmus sukombinuoti, sudėti“ (SIS III, 1357).

Pasak V.Toporovo, „aukščiausią vertybę (sakralumo maksimumą) turi tas erdvės ir laiko taškas, kur ir kada įvyko kūrimo aktas. Tai *pasaulio centras*, žymimas įvairiais simboliais – pasaulio ašimi, pasaulio medžiu, tuo, kas sieja žemę ir žmogų su dangumi ir kūrėju, kas įvyko „pradžioje“, kurimo metu“ (4; 13). Šio mitinio provaizdžio atgarsiu galbūt galima laikyti kelių sutartinių teksto svarbią, nors visumos požiūriu gal ir nelabai reikšmingą, detalę:

Pelėda pelėdėla,
Užuole tupėdama,
Giesmes taiso.

(SIS I, 467, 468)

Tai visatos centro vaizdas, kur Pelėda, M.Gimbutienės traktuojama kaip vienas iš labai svarbių Didžiosios deivės aspektų (5; 33, 34), dalyvauja kūrybiname akte, kuria sakralias giesmes.

Daugelio tautų mitinėje sampratoje dainos kuriamos ne žmonių. Jas „atneša“, dovanoja žmonėms dievybės, jos kildinamos iš susiliejimo su Kosmosu (pasak A.Veselovskio, „apeiginė daina nekuriama, ji – paveldėtas žinojimas“; 15; 258). Latvių „dziesmas“ atneša Laima; chorvatų daina „audžiama“ kaip likimas (į medį nusileidžia *vila* su keliomis moterimis, kurios audžia; jos bei apačioje stovintys klausytojai susieti viena nytimi) ir pan. (15; 258).

Pagal padavimą „Laumių sutartinė“ (DP, 474) sutartinę gieda *laumės*: viena gyvena Laumikonyse, kita Unkščioj Laumiaduoby, trečia – Rožių Akmene. Gyvendamos toli viena nuo kitos, jos susigiedodavusios. Toks giedojimo hiperbolizavimas primena mitologines sakmes apie kultūros herojų, demiurgų (milžinų, velnių, laumių ir pan.) veiklą – reljefo keitimą (vandens tvenkimą, piliakalnių pilimą ir t.t.) (16; 128). Taigi sutartinės taipogi sietinos su demiurgų veikla, tuo pabrėžiant jų sakralumą.

Su dieviškojo sutartinių prado atskleidimu norėčiau sieti ir M.Biržiškos pastebėjimus XX a. pradžioje – šiuo atveju remiuosi A.J.Greimo teiginiu, jog „iš

pažiūros net ir „kvailiausia“ mintis ar pasakymas turi savo priežastį ir gali būti išaiškinami; mitologijos „objektas“ – ne pasaulis ir jo daiktai, bet tai, ką žmogus galvoja apie pasaulį, daiktus ir save patį“ (6; 29). Taigi M.Biržiška rašo: „nyksta sutartinės, kurios mūsų gadinės žmonėms kartais atrodo esą slėpiningos: sutartinės (...) labai buvo išsiplatinę (...), ir sako, jos paeina nuo laumių arba laumaičių, kurias potam žmonės, jau būdami krikščionys, nekitaip vadino kaip raganomis. Jeigu kurios mergaitės mėgdavo jas dainuoti, tokios gaudavo ilgus metus neištekėti, nes bijodavo jaunikaičiai, idant jų pačios nebūtų raganos“ (3; 31).

Šiuo M.Biržiškos pastebėjimu tarsi atsiveria dvi sutartinių šventybės pusės: pozityvioji ir negatyvioji. Pirmoji susijusi su slypinčiu joje dieviškuoju pradū, šviesos šlovinimu. Nuolatinis garsiažodžių kartojimas teikia ypatingo įtaigumo. Tai primena begalinį mantrų kartojimą, kuriam Rytuose suteikiama ypatinga reikšmė (vienas užkalbėtojas, norėdamas įrodyti savo sugebėjimą valdyti vandenį, įpildavo vandens į sietą ir kalbėdavo atitinkamas mantras; kol skambėjo užkalbėjimų tekstas, vanduo laikėsi sietė ir neišsiliejo nė lašas) (8; 311).

Sutartinių garsiažodžiai tarsi patvirtina latvių dainų tyrinėtojo L.Berzinio teiginį, jog *priedainis* yra pats tikslas, į kurį daina veda dainuotojus, gal panašiai kaip Amen, Kyrie eleison, Aleliuja ir kt. krikščionių liturgijoje (2; 80). Tačiau tie patys garsiažodžiai kartu ir slėpiningi. XIX a. viduryje istorikas M.Miežinis užrašė vienos giesmininkės pasakojimą, kad „dar jų motinos mokėjusios tokias giesmes, kurias laikiusios slapy, vo dainavusios labai retai ir *garbavojusios nepermainomus žodžius*“ (12; 89).

Taigi tie garsiažodžiai – savotiškas tabu, kylantis iš dieviškojo prado slaptumo, nematomumo.

Matyt šis sutartinių prigimties slaptumas (negatyvioji arba uždaroji šventybės pusė) lėmė ir M.Biržiškos aprašytą žmonių *negatyvų požiūrį* sutartinių giesmininkės XX a. pradžioje. Jų to meto sampratoje *ragana* – moteris, sugebanti burtais paveikti žmones, gyvąją ir negyvąją gamtą. Jų reikia saugotis ir šalintis. Taigi sutartinių – slėpiningų giesmių – giedotojos, savotiškos saugotojos, pačios tampa tabu, priartėjimas prie jų – pavojingas.

Panašūs XIX a. bei XX a. pradžios paminėjimai apie sutartines bei jų giedotojas galbūt padeda atskleisti šventybę kaip kompleksinį reiškinį. Tai dieviškasis, siektinas, atviras žmonėms, bet kartu nematomas, keliantis baimę pradus.

Galima prielaida, kad sutartinės kadaise buvo tik *tam tikros elitinės kategorijos žmonių menas*. Tikėtina, kad jos skambėjo ir platesniame rate, tačiau jų prasmę matyt *žinojo* (ir saugojo) tik nedaugelis.

Analogijų galima rasti įvairiose kultūrose, pavyzdžiui, kiekviena havajiečių daina turi keletą prasmų: tiesioginę suprantamą visiems, mitologinę istorinę ir slaptąją (kauna) (9; 645).

Panašūs ir B.Putilovo pastebėjimai apie ritualinius šokius: šokti turėjo mokėti kiekvienas, tačiau ritualinės choreografijos *žinojimas* buvo saugomas nedau-gelio: tai jie, „specialistai“, lyderiai, vedantieji, atsimin-davo kiekvieno šokio judesius, jo vietą ceremonijoje, kitų šokių tarpe, atlikimo ypatybes“ (10; 127). Melodi-jų saugojimas, anot B.Putilovo, – taip pat „didelių žmo-nių“ bei specialistų privilegija (10; 255).

Visa, kas čia pasakyta, tėra bandymas atpažinti šventybę sutartinių sferoje. Be abejo, šventybės pa-sireiškimas nuo sutartinių pradžios iki šių laikų nuo-lat kito, tačiau, galima tvirtinti, niekur neišnyko. Vargu ar galėtume paneigti šventybės atsivėrimą, pa-vyzdžiui, sutartinėse, giedamose rugiapjūtės apeigų metu (kur darbas tolygus šventei; *šventas* dar-bas, kuris atliekamas apsirėdžius būtinai baltai; *švie-siai, švytinčiai, šviečiančiai* arba tiesiog *šventai*). „Pa-matį, kad saula sėda, māterys pasideda prieky savį rugių pėdų ir subeda pjautuvus pėdan. Atsigrįžj un saulį ir gieda šitų sutartinį, dėkavodamas saulai ažu dienų. Susėdį, runkas sudėjį, žiūri un saulį, linguoja priekin ir atgal, nusilinkdamos saulai, ir gieda“ (SIS I, 92 b). Šitaip, susilieję su visata, giedama, rods, paprasta „darbo“ sutartinė „Saulala sadinā“. Deja, kitos giesmės stokoja tokių gražių aprašų, leidžian-čių nuspėti šventybės atsivėrimą...

Sutartinių muzika – puikus pavyzdys to, kad šven-tybė neturi nei laiko, nei erdvės ribų. Iš šių dienų su-tartinių muzikos potyrių galima teigti apie dar kitokį jose slypinčios šventybės pasireiškimą. **K a r t a i s t a i j v y k s t a**; tik ne paprastuose folkloro koncertuose, kur sutartinės – tik programos puošmena, siurprizas publikai. Tai tam tikros erdvės (turiu galvoje konkre-čią atlikimo vietą, klausytojus, atlikėjus) ir laiko idea-laus sutapimo, atitikimo rezultatas. Tai jau, galima sa-kyti, ritualas, kai „šventybė“ atsiveria šio vyksmo da-lyviams. Tą paliudijo ir sutartinių vakaras Bernardinų bažnyčioje (š.m. gegužės pabaigoje, vykstant folklo-ro festivaliui „Skamba skamba kankliai“), sujungęs skirtingas kultūras, skirtingas pasaulėžiūras bei laikus į vieną **s a k r a l i a v i s u m a**. Kompozitorius A.Mar-tinaitis jį prisimena šitaip: „Ir šiandien man lieka pa-slaptis švariai ir konsonantiškai Bernardinuose skam-bėjusios sutartinės. Tokia garsų grūstis ir trintis, o skambėjimas švarus ir šventas...“ (7; 28). Tokį laiko ir erdvės nepaisantį dialogą, pasak G.Beresnevičiaus, įgalina **š v e n t y b ė** (I; 329).

Pranešimas skaitytas konferencijoje „Sakralumo problema kultūroje“ Vilniuje 1996 10 15.

SUTRUMPINIMAI:

DP – Pasakos su dainuojamaisiais intarpais / Surinko ir parengė J.Do-vydaitis. – V., 1987.

SIS I–III – Sutartinės. Daugjabalsės lietuvių liaudies dainos / Sudarė ir paruošė Z.Slaviūnas. – I ir II t. – V., 1958; III t. – V., 1959.

LITERATŪRA:

1. Beresnevičius G. Suprasti religiją? // Kultūra ir religija. – V., 1995. – P. 311–330.
2. Bērziņš L. Refrēns latviešu tautas dziesmās // Rīgas Latviešu bied-rības zinātnu komītea Rakstu krājums A. – Rīga, 1940.
3. Biržiška M. Dainos kelias. – V., 1921.
4. Cit. iš Toporov V.N. O rituale. Vvedenije v problematiku // Archaičes-kij ritual v folklornych i ranneliteraturnych pamiatnikach. – M., 1988.
5. Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. – V., 1985.
6. Greimas A.J. Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones. – Vilnius – Chicago, 1990.
7. Įsiklausyk ir išgirsi (Algirdą Martinaitį kalbina brolis Benediktas OFM) // Šv. Pranciškaus varpelis. – 1996. – Nr. 3.
8. Mify narodov mira. – M., 1980. – T. 1.
9. Narody Avstraliji i Afriki / Pod redakcije S.A.Tokareva, S.P.Tolstova. – M., 1956.
10. Putilov B.N. Mif – obriad – pesnia Novoj Gvinėji. – M., 1980.
11. Račiūnaitė D. Kosmogoninis požiūris į sutartines // Krantai. – 1990. – Nr. 3. – P. 18–20; Moterys – sutartinių atlikėjos // Liaudies kultūra. – 1995. – Nr. 1. – P. 18–22.
12. Ruskoje Geografičeskoje Obščestvo. Fond II, opisj I.
13. Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. – V., 1970.
14. Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977.
15. Veselovskij A. Istoričeskaja poetika. – M. 1989.
16. Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai / Parengė S.Paliulis. – V., 1959.

The universalism of the holiness of the Sutartinės

Daiva RAČIŪNAITĖ–VYČINIENĖ

It is difficult to define exactly the nature and time of the conservation of the Sutartinės (Lithuanian polyphonic songs). One can not state that they have not undergone any changes but the poetical and musical archaism is unbreakable (i.e. they can be changed with difficulty) by the words of Donatas Sauka, the famous Lithuanian folklorist. May be this „unbreakable“ feature (the difficulty to change them) of the songs is hidden in the secret of the Sutartinės, i.e. in their holiness. „Sutarti“ (to agree) means „de-rėti“ (to harmonize). Thus, the Sutartinė expresses harmonious sounding, i.e. it is expression of the universal harmony. The music of the Sutartinės may be unaccidentally given the meaning of the circle (the expression of the universe and the idea of the year). The Sutartinės are considered to be unfinished products: they are those that blend with cosmos where the constant creative work of a song takes place. It may be stated that the Sutartinės are supposed to have been the art of elite people. They probably used to sound within much larger groups of people as well, but the very essence of them was known only to some people and it was kept in secret by very few of them. If there is an ideal coincidence between space, time and performers, the holiness of the ritual of the Sutartinės may be revealed to them even to day. Such was the party of 1996 in the church of Bernardinai and this was during the days of the „Skamba skamba kankliai“ (The Kankles plays and plays) festival which has joined different cultures, views and times into the sacral whole.